

ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ МЕТОДІВ У ПРАКТИЦІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ МВС

Висвітлено питання використання методів психодіагностики у системі кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України, наведено їх класифікацію та перелік діагностичних методик, що використовуються службою психологічного забезпечення. Зазначено особливості їхнього застосування, основні проблеми та можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: психодіагностичні методи, кадрове забезпечення, професійно-психологічний відбір, професійна придатність, органи внутрішніх справ.

Освещены вопросы использования методов психодиагностики в системе кадрового обеспечения органов внутренних дел Украины, приведена их классификация и перечень диагностических методик, используемых службой психологического обеспечения. Указаны особенности их применения, основные проблемы и возможные пути их решения.

Ключевые слова: психодиагностические методы, кадровое обеспечение, профессионально-психологический отбор, профессиональная пригодность, органы внутренних дел.

Paper is devoted to the issues of psychodiagnostic methods application in the system of personnel support of internal affairs bodies of Ukraine, as well as to its classification and diagnostic tests that are used by the psychological support service. Particular attention is given to their application, main problems and ways of their solution.

Key words: psychodiagnostic methods, personnel support, professional psychological selection, professional suitability, internal affairs bodies.

Ефективність діяльності органів внутрішніх справ (далі – ОВС) в умовах становлення України як цивілізованої європейської держави значною мірою залежить від забезпечення високої якості їх кадрового потенціалу, що передбачає розробку чітких критеріїв професійно-психологічного відбору та комплектування особового складу, який відповідає кваліфікаційним вимогам, а також визначення науково обґрунтованих методів дослідження.

Професійно-психологічний відбір кандидатів на службу в ОВС як ефективна процедура кадрового забезпечення МВС України являє собою багаторівневу організаційно-методичну систему, реалізовану у вигляді універсального експертно-діагностичного комплексу. Ця система включає вивчення біологічних (антропометричні, функціональні та фізіологічні), психофізіологічних, психологічних і соціальних якостей особистості у зіставленні з необхідним рівнем адаптаційних можливостей і професійно важливих якостей. Критеріальною основою відбору кандидатів є комплекс факторів ризику, а також валідні показники психодіагностичних тестів, що забезпечують відсів кандидатів з ознаками порушення адаптації (фізіологічної, психічної, соціально-психологічної) та дозволяють знижувати рівень негативних соціально-психологічних і службово-професійних явищ в органах внутрішніх справ [1].

Загалом практика застосування методів психодіагностики пов'язана з розвитком потреби в оцінці якостей людини, її індивідуальних особливостей, рівня розвитку здібностей для виконання тих чи інших професійних або творчих завдань. У спеціальній літературі [2; 3] психологічні методи дослідження поділяють на:

- 1) неекспериментальні (описові);
- 2) експериментальні;

3) психодіагностичні.

Неекспериментальні (описові) методи об'єднують різні види спостережень, бесіди, вивчення продуктів діяльності.

Експериментальні – засновані на цілеспрямованому створенні умов, які забезпечують виділення фактору, що вивчається, та реєстрацію змін, пов'язаних з його дією, а також допускають можливість активного втручання експериментатора у процес дослідження. Розрізняють лабораторний, природний і формуючий експерименти.

Психодіагностичні методи орієнтовані на вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості у співвідношенні з нормативними, критеріальними показниками та представлені численністю конкретних методик (важливо зазначити, що *метод* слід відрізнити від *методики*, оскільки він становить основний принцип і спосіб збору, обробки та аналізу результатів, тоді як методика являє собою засіб, сукупність прийомів і правил проведення дослідження). Суттєвою особливістю психодіагностичних методів є їх вимірювально-випробувальна, оціночна спрямованість, за рахунок якої досягається кількісна (та якісна) класифікація об'єкта чи явища, що вивчається. Однак вони не обмежуються цією спрямованістю, а у завершеному вигляді включають елементи пояснення, розкриття причин, а також надання відповідних рекомендацій.

У межах технологічного підходу (заснованого на виявленні рівня об'єктивності щодо одержання та інтерпретації психологічних даних) усі психодіагностичні методи і відповідні методики поділяються на:

1) об'єктивні (діагностика на основі успішності (результативності) та/або способі (особливостях) виконання діяльності);

2) суб'єктивні (діагностика на основі інформації, що надається про себе: самоопишу (самооцінювання) особливостей особистості, стану, поведінки в тих чи інших ситуаціях);

3) проєктивні (діагностика на основі нейтрального невизначеного (слабоструктурованого) стимульного матеріалу, який спричиняє проєкцію особистості).

У кожному з психодіагностичних методів можна виділити групи достатньо однорідних методик. Так, об'єктивний підхід до діагностики індивідуальності представлений наступними типами методик:

– *тестами особистості* (дослідження неінтелектуальних особливостей). Особистісні методики в межах об'єктивного підходу, своєю чергою, поділяються на *тести дії* (цільові особистісні тести) і *ситуаційні тести* (прийняття рішення в ситуації);

– *тестами інтелекту*, або *тестами загальних здібностей* (визначення рівня інтелектуального розвитку);

– *тестами спеціальних здібностей* (оцінювання рівня розвитку окремих сторін інтелекту та психомоторних функцій, які забезпечують ефективність у певних галузях і видах діяльності);

– *тестами досягнень*, які виявляють ступінь володіння певними знаннями, уміннями, навичками.

До суб'єктивних психодіагностичних методів відносять:

– *особистісні та спеціальні опитувальники* (типологічні, характерологічні, окремих особистісних рис; клінічні; мотиваційні, оцінки емоційно-вольових, комунікативних якостей, установок, інтересів тощо);

– *актуальні та ретроспективні інтерв'ю*;

– *біографічні методики*;

– *опитувальники стану та настрою*;

– *опитувальники поглядів*;

– *анкети*.

До методик в межах проєктивного підходу пропонуються різноманітні класифікації. Через достатню змістовність і чіткість заслуговує на увагу їх поділ на:

– *конститутивні* (структурування, оформлення стимулів, надання сенсу);

– *конструктивні* (створення з оформлених деталей осмисленого цілого);

- *інтерпретаційні* (тлумачення певної події, ситуації);
- *катартичні* (здійснення ігрової діяльності в організованих умовах – ігровий катарсис);
- *експресивні* (малювання на вільну або задану тему);
- *імпресивні* (надання переваги одним стимулам щодо інших);
- *адитивні* (завершення речення, розповіді, історії, ситуації);
- *семантичні* (емоційне ставлення до об'єкта як вираження особистісного смислу) [3].

Розглянуту систему класифікації методів психодіагностики можна представити наступною схемою:

Рис. 1. Система класифікації психодіагностичних методів

Специфіка професійної діяльності ОВС привносить у зміст і організацію психологічної служби ряд особливостей. По-перше, існує об'єктивна необхідність наявності відповідної відомчої структури – служби психологічного забезпечення (виняткова конфіденційність і секретність матеріалів унеможливають залучення до реалізації психологічної роботи цивільних фахівців). По-друге (що безпосередньо пов'язане з першою позицією), діяльність фахівців служби психологічного забезпечення чітко регламентується відомчими нормативними актами, а не тільки правилами етичного кодексу. По-третє, змінюється характер взаємовідносин між психологом і особою-об'єктом психологічної роботи – від “необхідності для клієнта” до “обов'язковості за наказами” (тобто змінюється базове правило проведення психологічної роботи: психологічне забезпечення реалізується не на замовлення “клієнта”, а в силу нормативних документів). По-четверте, методики роботи, розроблені в цивільній психологічній практиці, вимагають обов'язкової адаптації до умов їх застосування в МВС (нормативні показники, встановлені на виборці контингенту саме правоохоронних служб; підвищені вимоги і критерії відбору; особливості організаційної структури та рольової взаємодії; тематика психологічних тренінгів тощо). По-п'яте, психодіагностичний інструментарій має пройти ретельну перевірку на відповідність професійній спрямованості, ефективності у практиці вирішення поставлених завдань, надійності й точності не тільки визначення наявного стану справ, але й надання перспективного прогнозу.

Психологічною службою системи МВС, незважаючи на відносно незначний час свого існування (створена в середині 90-х років ХХ сторіччя), накопичений певний досвід із базових напрямів і завдань роботи: професійно-психологічного відбору, психологічного супроводження проходження служби, організації та проведення соціально-психологічної роботи в службових колективах, професійно-

психологічної підготовки, психологічного забезпечення оперативно-службових заходів. Разом із тим, провідним завданням служби визначається сприяння підвищенню ефективності правоохоронної діяльності через поліпшення якості кадрового забезпечення ОВС України завдяки належному професійно-психологічному відбору.

У процесі відбору фахівцями служби психологічного забезпечення здійснюється комплексна психологічна діагностика профпридатності осіб з метою ґрунтовного аналізу особистості кандидата та оцінки відповідності його індивідуальних якостей вимогам обраної професії. Діагностична експертиза проводиться для одержання розгорнутої психологічної характеристики особистості, оцінки професійно важливих якостей, психологічної придатності до конкретного виду діяльності та прогнозу її успішності, виявлення рівня адаптаційних можливостей (у тому числі психічної дезадаптації), нервово-психічної нестійкості, асоціальних установок і невідповідної мотивації та здійснюється з використанням основних і додаткових психодіагностичних методів і методик, затверджених нормативними документами МВС України. Саме тому підбір діагностичного інструментарію (комплексу тестів, методик) обумовлений переважно зазначеними завданнями, а процес психодіагностики спрямований на поглиблене вивчення та оцінку:

- рівня розвитку пізнавальних здібностей;
- мотиваційної та емоційно-вольової сфери;
- психологічних особливостей та якостей особистості;
- особливостей спілкування та поведінки в колективі.

Серед арсеналу психодіагностичних методик, які використовуються службою психологічного забезпечення системи МВС, виділяють наступні:

– **тести станів, властивостей нервової системи, що спрямовані на з'ясування:** актуального психологічного стану, типів темпераменту, особливостей нервової системи (витривалість, пластичність, чутливість, сила, врівноваженість, рухливість, темп) (*тест Люшера, опитувальник М. В. Русалова*);

– **тести психічних процесів, які застосовуються для вивчення:** темпу та рухливості сенсомоторних реакцій, особливостей уваги (концентрація, стійкість, розподілення, переключення) та пам'яті (обсяг, точність, швидкість запам'ятовування, тривалість), загальної працездатності та її складових (продуктивність, безпомилковість, швидкість, витривалість, виснажливості) (*методика “Таблиці Шульте” та її модифікація “Червоночорна таблиця”, коректурна проба Бурдона (Анфімова), тест Крепеліна, методика “Пам'ять на числа”*);

– **тести здібностей** (переважно інтелектуальні), що визначають: загальний обсяг і рівень знань; стійкість, рухливість і гнучкість процесів мислення, логічні та обчислювальні здібності, рівень і структуру невербального інтелекту, здатність до просторового мислення, узагальнення та аналізу інформації, послідовності міркувань, диференціювання суттєвих ознак від несуттєвих, абстрагування, аналізу, синтезу і порівняння, формування суджень та умовиводів, а також (опосередковано) – ступінь розвитку уваги і пам'яті (*тести Амтхауера, Векслера, інтелектуального потенціалу, виявлення загальних понять, встановлення закономірностей, логіко-кількісних відношень, короткий орієнтовний тест, прогресивні матриці Равена*);

– **типологічні особистісні опитувальники та тести окремих особистісних рис, які призначені для виявлення:** екстра-/інтроверсії, нейротизму, тривожності, агресивності, схильностей, акцентуацій, рівня суб'єктивного контролю (*опитувальники Айзенка, Леонгарда-Шмішека, Дж. Холанда, методика Сонді, тест “Рівень суб'єктивного контролю”, “Тест руки”, психогеоетричний тест, проєктивні методики “Будинок. Дерево. Людина”, “Неіснуюча тварина”, “Людина під дощем”, “Малюнок людини”*);

– **комплексні особистісні опитувальники, що дозволяють скласти цілісний психологічний портрет** особистості, в якому враховуються її різноманітні сторони: особливості комунікативної сфери та емоційно-вольової регуляції, адаптації, лі-

дерський і творчий потенціал, наявність особистісних проблем, схильність до асоціальної поведінки тощо (*опитувальники Р. Кеттелла, ММРІ та його модифікації*);

– тести особливостей поведінки та взаємодії для діагностики: ступеня адаптованості, типу реагування (в тому числі в стресових ситуаціях), механізмів психологічного захисту, міжособистісних стосунків, методів (стилю) управління (*методика С. Розенцвейга, опитувальник Р. Плутчика, тест Лірі, “Тест руки”*);

– тести для вивчення мотиваційно-ціннісної сфери визначають ставлення до сім’ї, батьків, друзів, представників своєї та протилежної статі, начальників і підлеглих, минулого та майбутнього; емоційне виснаження і деперсоналізацію; мотив прагнення до успіху або уникання невдачі; спрямованість особистості (на себе, на взаємодію, на задачу); мотивацію буденну, робочу, професійну; життєві цілі (*тести мотиваційного профілю особистості, Смекала–Кучери, опитувальники мотивації досягнення, ділової спрямованості особистості, методика “Незакінчені речення”, “Завершення речення”, діагностики синдрому “професійного вигорання”, анкета “Вивчення професійної мотивації кандидатів на службу в ОВС” А. П. Москаленка*).

Як видно з переліку, методиками охоплено практично все розмаїття напрямів психодіагностичного дослідження, що надає можливість комплексної оцінки кадрів системи МВС. Разом із тим, у практиці їхнього застосування слід звернути увагу на необхідність:

– використання методик за призначенням, відповідно до їх діагностичної мети та спрямованості, соціального середовища чи сфери діяльності;

– чіткості дотримання стандартних вимог і регламентації проведення обстеження;

– перевірки методик на належну кваліфікаційну якість, надійність і достовірність, відповідність профілю правоохоронної діяльності;

– формування оптимального підбору таких методик, що максимально узгоджені, а також враховують специфіку діяльності кожного підрозділу;

– професійного використання тестів за умови фахової компетентності спеціаліста в галузі прихोдіагностичної теорії та практики, дотримання ним етичних норм;

– недопущення негативного, некоректного ставлення, суб’єктивності та упередженості в процесі роботи.

У діяльності служби психологічного забезпечення системи МВС стосовно ефективного проведення діагностики мають місце труднощі змістовного характеру, що пов’язані з:

– невирішеністю окремих наукових положень та узагальнень;

– відсутністю координації та узгодженості в роботі теоретичних і практичних підрозділів служби;

– недостатністю інтеграції науково-теоретичних напрацювань і завдань професійного відбору;

– наявністю різних методологічних підходів при комплектуванні системи психодіагностичних методик та її подальшого використання;

– недосконалістю професіографічного опису більшості професій ОВС через складність і багатогранність їх діяльності;

– переважною орієнтацією психологічного відбору на виявлення психопатології, ніж на визначення професійно важливих якостей;

– відсутністю достовірного психологічного прогнозу поведінки персоналу тощо.

Одночасно процедура діагностування професійної придатності та відбір кандидатів на навчання і службу в ОВС також характеризується й певними організаційно-ускладненими особливостями, а саме:

– великий потік кандидатів;

– переважно груповий характер обстеження;

– обмеженість у часі;

– малочисельний склад фахівців служби (що часто супроводжується штатним недоукомплектуванням);

– надмірність норм навантаження психолога.

Для оптимізації діяльності психологічної служби щодо кадрового забезпечення системи МВС України доцільно здійснити наступні першочергові заходи [4]:

1) вдосконалити науково-теоретичні основи організації роботи фахових підрозділів;

2) поліпшити систему взаємозв'язку комплексного планування з можливостями реалізації заходів психологічного забезпечення;

3) переглянути і вдосконалити форми та методи соціально-психологічного вивчення кандидатів на службу та навчання в ОВС і оцінки їх професійно-психологічної придатності;

4) упровадити єдиний методологічний підхід до відбору психодіагностичних методик;

5) науково обґрунтувати і визначити оптимальний комплекс методів і найінформативніших валідних і надійних методик визначення та прогнозування професійної придатності до діяльності в системі МВС України;

6) активізувати розвиток позитивного спрямування діяльності служби щодо формування психологічної готовності, надійності, компетенції, культури тощо, не обмежуючись роботою переважно з негативом, різного роду відхиленнями у поведінці працівників ОВС;

7) цілеспрямовано впроваджувати у систему роботи з персоналом сучасні досягнення прогностичної науки одночасно з передовими психологічними технологіями (наприклад, інтерактивними методами діагностики і прогнозу поведінки).

Таким чином, вимоги реалій сучасності щодо правоохоронної сфери обумовлюють необхідність оптимізації всього комплексу кадрового забезпечення системи МВС України, в тому числі вирішення низки актуальних проблем, що гальмують розвиток психологічної служби та знижують її практичну користь. Своєчасність і якість проведення відповідних психологічних заходів (особливо у практиці психодіагностики) не тільки дозволять виявити професійно непридатних осіб, а й забезпечать збереження здоров'я та життя працівників міліції при виконанні службових завдань, сприятимуть відновленню і посиленню їх працездатності, розкриттю і розвитку здібностей, зростанню професіоналізму, що в цілому підвищить імідж та авторитет органів і підрозділів внутрішніх справ у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Мягих Н.И.* Профессиональный психологический отбор в органах внутренних дел Российской Федерации (концепция, принципы, критерии, технологии) : Автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Н.И. Мягих ; Санкт-Петербургский университет МВД России. – Санкт-Петербург, 2004. – 20 с.

2. *Бурлачук Л.Ф.* Психодиагностика : Учебник для вузов / Л.Ф. Бурлачук. – СПб. : Питер, 2006. – 351 с.

3. *Носс И.Н.* Введение в технологию психодиагностики / И.Н. Носс. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 251 с.

4. *Лефтеров В.А.* Проблемы оптимизации деятельности психологической службы органов внутренних дел / В.А. Лефтеров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://apd.dn.ua/articles/00055.html>.

Отримано 09.05.2013